

XV-XVI YÜZYILLARDA OSMANLI ANADOLU TOPLUMUNDA G AYRI MÜSLİMLERİN DURUMU: AMASYA ÖRNEĞİ*

Adnan GÜRBÜZ**

Giriş

Geniş bir coğrafya üzerinde kurulu olan Osmanlı İmparatorluğu'nda Hristiyanlar başta olmak üzere bir çok dine mensup topluluğun yaşadığı tarihi bir olgudur. Osmanlı medeniyetini oluşturan temel öğelerden birinin de din olduğu gerçeğinden hareketle; Osmanlı ülkesinde, ibadetlerin yerine getirilmesi, gerekli müesseselerin kurulması gibi alanlarda tam bir inanç ve vicdan hürriyetinin sergilendiği de bilinmektedir.

Klasik dönem Osmanlı toplumunda, Musevilerin sinagog ve havraları dışında; Hnsüyanların, Katolik Kilisesi, Ermeni Katolik Kilisesi, Gregoryen Ermeni Ortodoks Kilisesi, Grek Ortodoks Kilisesi, Rum Ortodoks Kilisesi, Süryani Ortodoks Kilisesi, Protestan Hristiyan Kilisesi, Keldanî-Nesturî Kiliseleri, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, Gregoryen Ermeni Ortodoks Patrikliği gibi üst kuruluşlarının da bulunduğu ibadethaneleri bunun bir delili olarak ileri sürebiliriz.

Osmanlı Devleti'nin, bu çok çeşitli gayr-i muslini unsurları dikkatle muhafaza ettiği, asla asinile yoluna gitmediği, devletin çöküşünden sonra bu unsurların aslı özelliklerinden hiç bir şey kaybetmeksizin tarih sahnesine zinde bir şekilde çıkmalarından da açıkça anlaşılabilir.

Osmanlı toplumunda devletin gayr-i müslimlerle olan ilişkilerini nüfus yapılan ve ekonomik durumları olarak iki kategoride incelemek mümkündür.

Nüfus Yapılan

Son yıllarda Osmanlı toplumunun çeşitli yönlerinin incelendiği araştırmalarda artık Osmanlıların İmparatorluk bünyesine kattıkları bölgelerde karşılaştıkları gayr-i

* Bu yazı 25-28 Eylül 1998 tarihinde İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen X. Milli Türkoloji Kongresine sunulan tebliğin geliştirilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr..Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

müslim nüfusu kılıç zoruyla ve hemen müslüman olmaya zorlamadıkları ortaya çıkmış bulunmaktadır¹.

Mesela, Osmanlı idaresine girmesinin üzerinden altmış yıllık bir süre geçmiş olmasına rağmen 1520'li yılları Trabzon Sancağı'nda nüfusun hâlâ yüzde seksenbeşlik kesiminin gayr-i müslim olarak görünmesi manidardır². Yine mesela, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1514'lü yıllar civarında Osmanlı hâkimiyetine giren Mardin şehrinde, fethi müteakip düzenlenen tahrir defterinde gayr-i müslim nüfusun zamanla daha büyük bir çoğunluğu teşkil ettiği, buna karşılık müslümanların aynı artış oranına ulaşamadıkları görülmektedir³.

İnceleme konumuz olan Amasya şehrine gelindiğinde: Amasya şehri, 1520 yılı tahrir defterinde 48'i müslüman ve 4'ü gayr-i müslim olmak üzere 52 mahalleden müteşekkildir. Gayr-i müslim nüfusun yaşadığı mahallelere, şehrin çok yakınında bulunan Dragobid, Ziyâre, Lîs. Kelkis ve Ağalık gayr-i müslim köyleri ile şehir içinde cemaat halinde yaşayan Nasriyye. Yaludıyan ve Zimmiyan taifelerinin üç yerleşme yerini de dahil edersek, gayr-i müslim mahalleleri olarak addedebileceğimiz yerleşme sayısı 12'yi bulmaktadır. Beş köyün de dahil olduğu 12 mahalle gayr-i müstimler tarafından kurulmuş olup. bunların hiç birinde müslümanlarla gayr-i müslimler karışık olarak otumuyorlardı⁴.

1520 yılı tahrir defterinde Amasya şehrinde 60 mahallede, 1990 toplam nefer yaşamaktadır. Bu toplam nefer nüfusun %78'ini 1555 nefer nüfusla müslümanlar teşkil ederken; geri kalan %22'lik kısım 435 nefer nüfusla Ermeni, Yahudi ve Rumlardan

¹ Mesela bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayr-i Müslim Teb'anın Yönelimi*, İstanbul 1990. s. 24-51; Ö.Lütfi Barkan, "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", ed. M.A. Cook, *Studies in the Economic History the Middte Ecm*, London 1970, s. 163-171; Slanford J. Shaw, "The Otloman Census System and Popuiation", *Internaüonal Journal of Middle East Studies*, 9(1978), s. 325-338; Yavuz Ercan, "-Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", *Belleten*, XLVÜ7188(1983), s. 1119-1150; Gilfcs Veinstem, "Tetiliten Sonraki Osmanlı Millet Sistemi Üzerine Bazı Düşünceler", /- *Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu*, 24-25 Mayıs 1996, İstanbul 1997, s. 137-142.

² 1486 yılını ihtiva eden tahrir deUerinde Trabzon şelmünde müslüman hane 258, gayr-i müslim hane 901 iken; 1523 yılı tahrir defterinde 1005 müslüman haneye karşılık 6012 gayr-i müslim hane görünmektedir. Bu dununda şehrin nüfus yekünü müslümanlarda %14.32, gayr-i müslimlerde %8S.68 olarak ortaya çıkmaktadır, bkz. Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, çev. Demet ve Heath Lowry, İstanbul 1981. s. 43, 93, 118.

³ Şehrin nüfusu, 1518 yılı tahrir defterinde müslümanlar 3594 hane, gayr-i müslimler 4616 hane; 1526 yılı tahrir defterinde müslümanlar 4610 hane, gayr-i müslimler 6202 hane; 1540 yılı tahrir defterinde ise. müslümanlar 5511 hane, gayr-i müslimler 8432 hane olarak görünmektedir. Şehirde, 1518 yılından 1540 yılına müslümanların nüfus artış oram %34'de kalırken, gayr-i müslimlerin nüfus artış oranı %56 olarak gerçekleşmiştir, bkz. Nejat Göyünc, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991. s. 86. 88. 103.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), *Tapu Deften* 387, s. 353-354.

meydana gelen gayr-i müslimler teşkil etmektedir. Gayr-i müslimlerin %17'si ki, 435 nefer nüfusun 73'ü Yahudi, kalanı da H'nstiyandır⁵.

Amas> a şehrinde mahalleler nüfus oranlaması itibariyle küçük birim yapılanması halinde olup, ortalama mahalle başına 33 nefer nüfus düşmektedir. Bu oran müslüman mahalle başına 32 nefer, gayr-i müslim mahalle başına ise 36 nefer olarak ortaya çıkmaktadır. Bu mahallelerden 39'unun 40, 14'ünün 20 neferin üzerinde nüfusa sahip oldukları görülürken, sadece 2 mahalle 80'in üzerinde nefer nüfus barındırıyordu. Amasya şehrinin en büyük mahallesi 94 nefer nüfusa sahip Dere Mescid iken, onu sırasıyla 91 neferle Sofular, 72 neferle Şamlular ve gayr-i müslim olmak üzere 73 neferle Savadİye mahalleleri takip etmektedir. Bir arada yaşayan Yahudi cemaati de 73 nefer nüfusla büyük mahalle yapılanması içinde görünmektedir. Amasya şehrinin en küçük mahalleleri ise, 7 nelerle Avkuniye, 9 neferle Alaca Mescid, 10'ar neferle Küba ve Mevlâna Sofu. 11 neferle Hızır Beğ mahalleleridir. Gayr-i müslim olmak üzere 8 neferle zimmi taifesinin birarada yaşadıkları birim yapılanması da nüfus yoğunluğu itibariyle en küçük birimi oluşturmaktadır.

Amasya şehrinin nüfusu 1520 tahririnden 1576 yılı tahririne kadar %67 oranında artış göstermek suretiyle 3326 nefer nüfusa ulaşmıştır. Bu oran, müslümanlarda 2551 nefer nüfusla %64 oranında iken, gayr-i müslimlerde 775 nefer nüfusla %78 oranında gerçekleşmiştir. Gayr-i müslimler arasında ise, Hnntiyanlar %97 oranında artarak 362 nefer nüfustan 712 nefer nüfusa artış göstermiş, Yahudiler 73 nefer nüfustan 63 nefer nüfusa düşmek suretiyle %14 oranında azalmışlardır⁶.

1520 yılından 1576 yılına ortalama mahalle başına düşen nefer nüfus sayısı müslüman mahallelerde 52, gayr-i müslim mahallelerde ise 60 nefer olmak suretiyle bir artış göstermişlerdir. Buna göre, iki mahalle150 neferin, 7 mahalle 100'ün ve 11 mahalle de 80'in üzerindedir. Öte yandan 24 mahalle 40'm ve 7 mahalle de 20'nin altında nefer nüfusa sahiptiler. Amasya şehrinin en büyük mahalleleri, şehrin dışında müslüman ve gayr-i müslimlerin kaşık olarak buldukları Dragobid, Ziyâre, Lîs , Kcklis ve Ağalık köyleridir. Şehir içinde Dere Mescid Mahallesi 94 nefer nüfustan 152 nefer nüfusa, gayr-i müslimlere ait olan Savadiye Mahallesi de 73 nefer nüfustan 129 nefer nüfusa ulaşmışlardır. Kübcügez Mahallesi 35'den 109 nefer nüfusa, Mehmed Paşa Mahallesi 64'den 105 nefer nüfusa artış gösteren büyük mahalleler olarak görülürken; Şeyh Çelebi Mahallesi 7 nefere, Küba Mahallesi 13 nefere düşen en küçük müslüman mahalleler olmuşlardır. Müslüman mahalleleri gibi küçülen bir başka gayr-i

⁵ XVI. yüzyılda Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon ve Erzurum şehirlerinin merkez alınarak Anadolu'nun nüfus durumunun incelendiği bir araştırmada; adı geçen şehirlerden sadece Amasya'da' Yahudi nüfusun yaşadığı belirtilmektedir, bkz. Ronald C. Jennings, "Urban Population In Analolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *Üernational Journal of Middle east Studies*. 7(1976), s. 21-57. Bu Yahudi nüfusun büyük bir ihtimalle 1492-1496 İspanya ve Portekiz sürgünü Yahudiler olduğu düşünülebilir, bkz. Moshe Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul 1993, s. 40-42. orlaya BOA, TD 2, s. 466480.

⁶ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşiv(KKA), *Tapu Defteri* 26, s. 1 a-] 4b.

müslim mahallesi de 21'den 16'ya düşen Nasriyye cemaatinin bir arada yaşadığı yerleşme birimi olmuştur.

Tahrir defterlerinden takip edebildiğimiz kadarıyla Kanunî devrinin ilk başlarında, Amasya şehrinde 48'i müslüman ve 7'si gayr-i müslim olmak üzere 55 mahalle bulunmaktadır. Şehirdeki 7 gayr-i müslim mahallesinden 2'si cemaat ve biri de taife şeklinde yerleşmiş bulunmaktadır. Şehrin hemen yakınında bulunan 5 gayr-i müslim köyün de ilave edilmesiyle şehirde 60 mahallenin varlığı ortaya çıkmaktadır. 1576 yılına gelindiğinde ise, Müeyyedzâde ve Alaca Mescid mahallelerinin Yakutiye Mahallesi ile; Yörgüç Paşa Mahallesi'nin Gök Medrese Mahallesi ile birleşmeleri sonucu üç mahallenin eksilmesi ve Avkuniye Mahallesi ile 8 nefer nüfusa sahip zinımı tairesinin bir arada yaşadığı yerleşme biriminin ortadan kalkmalarına karşılık; Şah Çelebi ve Hızır Bey mahallelerinin sonradan kurulmaları ile şehirdeki mahalle sayısı 53 olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna şehir yakınındaki 5 gayr-i müslim köyü de ilave edilse bile mahalle sayısının 1520 tahririne göre 60'tan 58'e düştüğü görülür.

Şehirde, 1520 yılında müslümanlarla gayr-i müslimlerin karışık olarak bir arada yaşadıkları mahalle yokken, 1576 yılında 6 mahallede birden müslümanlarla gayr-i müslimlerin bir arada yaşadıkları görülmektedir. Bu mahalleler. Dede Kasını 28 nefer nüfus, 26 müslüman-2 gayr-i müslim; Bayezid Paşa 59 nefer nüfus. 58 müslüman-1 gayr-i müslim; Mescid-i Çeribaşı Mahmud Bey 44 nefer nüfus. 42 müslüman-2 gayr-i müslim; Eski Kethüda 34 nefer nüfus, 25 müslüman-9 gayr-i müslim. Şehir mahallelerinin dörtte birinde sadece gayr-i müslimler bulunmakla beraber, çoğunluğu her zaman müslümanlar oluşturmaktaydılar. Bununla birlikte, gayr-i müslimlerin her ne kadar az da olsa müslümanlarla karışık halde bir arada oturmaları dikkat çekicidir. 1576 tahririnde diğer bir dikkat çekici durum da 1520 tahririnde sadece gayr-i müslimlerin oturdukları şehrin mahallelerinden sayılan Dragobid ve Ziyare köylerinde müslümanlarla gayr-i müslimlerin karışık olarak bir arada oturuyor olmalarıdır. Buna göre Dragobid 109 nefer nüfusa sahip olup bunun 4'ü müslüman-105'i gayr-i müslim; Ziyare ise, 339 nefer nüfusa sahip olup, 101'i müslüman-238'i de gayr-i müslimler oluşturmaktadır.

Amasya şehrindeki gayr-i müslimlerin XVI. yüzyıl boyunca müslümanlara göre daha fazla çoğaldıkları görülmektedir. Gayr-i müslim nüfusun artış onun %78 iken. müslümanların artış oram %64 olmuştur. Bunun sonucunda gayr-i müslim nüfusun kendi içinde artış oranı %22'den %23'e yükselmiştir. Gayr-i müslim nüfusun içinde Hnsliyanlar %97 oranında artarken, Yahudiler %14 oranında bir azalma göstermiştir. Hrsliyanların artış oranı toplam şehir nüfusu içinde %19'dan %22'ye çıkmıştır.

Şehirde, 1520 yılında talimini olarak 5907'si müslüman ve 211 Ti de gayr-i müslim olmak üzere 8018 kişinin yaşamakta iken; 1576 yılında ise, 8907'si müslüman ve 2571'i de gayr-i müslim olmak üzere 11478 kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır. Bunun sonucu olarak şehir nüfusunun yaklaşık %43 oranında bir artış gösterdiği görülmektedir⁷.

⁷ XV-XVI. yüzyıllar boyunca Osmanlı Anadolu'sunun çeşitli şehirlerinde ortaya çıkan tahmini nüfus oranları karşılaştırıldığında Amasya'nın nüfus itibarıyla önde gelen şehirler arasında yer

Sonuç olarak, klasik dönem Osmanlı toplum yapısı üzerinde gerçekleştirilen talirir defterlerine dayalı araştırmalarda, Osmanlı nüfus sayımlarının ortaya koyduğu gerçek, XVI. yüzyıl boyunca genel nüfusun İnzla arttığını ve bu artışa gayr-i müslim unsurun da büyük miktarda katkıda bulduklarını göstermektedir. Bu katkının sadece doğal artış yoluyla olmadığı, bir takım göçler dolayısıyla da gerçekleştiğini bilmemiz gerekiyor. Bilhassa 1492-1496 yılları İspanya ve Portekiz sürgünü Musevilere Osmanlı idaresinin kucak açması, ülke sınırları içinde yerleşmelerini ve yaşamalarını kolaylaştıracak tedbirleri alıp bu yolda idari düzenlemeler yapılması, insanseverliğin ve başka inançta olanlara saygı göstermenin tarih içinde ilk ve bu boyutta belki son örneğini oluşturmuştur.

Ekonomik Durumları

XV-XVI. yüzyıllar boyunca Osmanlı ekonomik hayatında XVII. yüzyıla gelinceye kadar büyük çaplı değişiklikler görülmemektedir. Osmanlı'nın salıp olduğu geniş coğrafya üzerinde gerçekleşen iç ve dış ticareti devlet, sıkı bir denetimi altında tuttuğundan Osmanlı ekonomisi kendi keşme, ^etaa bār &ütaKI& W#dwvMk& dolaylı bu denetimin sağlanması da kolaylaşmaktadır. Üstelik, dünya ticaret yollarında XVII. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin kontrolündedir.

Gayri müslim unsurun bu çok düzenli ekonomik hayat içindeki yerine gelince; Osmanlılar Anadolu'yu idareleri altına aldıklarında bu coğrafya üzerinde her tarafa dağılmış çok miktarda Ermeni, Rum ve Musevî topluluğu buldular. Bu topluluğunun ekonomik hayatın bütün önemli iş kollarında üst seviyeden bir faaliyet içinde buldukları bilinmektedir. Bunlardan bilhassa Ermenilerin Osmanlı coğrafyası üzerinde her noktada ipek ticaretinde başarılı oldukları görülmektedir. Osmanlılar, Ermenilerin ticaretteki bu yeteneklerinden yararlanmak islediklerinden dolayı onlara kendi bölgelerinde dinî özerklik sağlamışlardır⁸. Diğer yandan Ermenilerin ekonomik durumlarını ve geleceklerini etkileyen çok önemli bir olay da Osmanlı-İran mücadelesi olmuştur. Yavuz Selim'in savaş sebebiyle Anadolu'da faaliyet gösteren İranlı tüccarları hapsedirip, mallarını müsadere ettirmesi ve İran ipek yolunu kapattırması ile başlayıp gelişen olaylar sonunda, Ermenilerin, daha önceki bilgi birikimleriyle İranlı tüccarların yerim alarak Osmanlı ipek ticaretine hakim olmalarına yol açmıştır⁹.

aldığı görülmektedir. MJI-ÜÜI Jiwa>: TŞOUHın .1.15(10.ju.vaunda JJUMUÜİSV -Kjvsfni,- .1UK10 jien 3500ü civarında bir nüfusa; Tokat, 7500'den 14000 civarında bir nüfusa ortalama %50 artış göstermek suretiyle sahip buldukları görülmektedir, bkz. Adnan Gürbüz, "XV-XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehrinde İdari ve Ekonomik Yapı", *Vakıflar Dergisi*, XXVI(1997). s. 95; M.Akif Erdoğan, "XV-XVII. Yüzyıllarda Kayseri Zimmeleri", *Tarih Boyunca Kayseri Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri 1997, s. 71; İlhan Şahin-F eridim Emecen, "XV. A srm İkinci Yarısında Tokat Şehri", *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu*, Ankara 1986, s. 41-51.

⁸ İmparatorluğun ilk başşehri olan Bursa'da bulunan Ermeni Patrikliği, İstanbul'un feüdedilmesinden sonra cemaatıyla birlikte İstanbul'a getirilmek sureliyle yerleştirilmiştir, bkz. Hsat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Enneui Meselesi*, Ankara 1950. s. 89.

⁹ Osmanlı coğrafyasında cereyan eden ipek ticareti ve buna gayr-i müslim unsurun katkısı konusunda geniş bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve

Ermeniler, İsfahan'dan başlayıp Akdeniz'e kadar uzanan bölgede son derece faal bir ticaret ağı meydana getirmişlerdir. Bu üstünlüklerinin diğer bir sebebi de. eski ipek yolu üzerinde hemen her önemli durakta yerleşmiş bulunan soydaşlarından nakit sermaye sağlayabilme özelliklerine sahip bulunmalarıydı. Nakit sermayeye hakimiyetleri kısa zamanda Osmanlı iltizam sistemi içine girmelerine yol açmış, bilhassa imparatorluğun Önemli giriş noktalarında mesela Erzurum ve Bağdat'ta ipek ve gümrük mukataalarını ele geçirmelerini sağlamıştır¹⁰. Ermenilerin Osmanlı topraklarında hamam işletmeciliğinden kumaş boyacılığına, madencilikten baharat ticaretine kadar her türlü ekonomik faaliyetin içinde buldukları anlaşılmaktadır¹¹.

Osmanlı toplumunda, Ermenilerden farklı olarak diğer bir gayr-i müslini unsur olan Rumların da belirli bazı iş kollarında Ön plana çıktıklarını görüyoruz. Bu iş kolları bilhassa inşaat ve gemi yapımı sektöründe yoğunluk kazanmıştır. Mesela, 1553-1557 yılları arasında imparatorluk çapında bir devlet teşebbüsü olan Süleymaniye Camii inşaatında çeşitli mesleklerden toplam 3523 ustanın çalıştığını ve bunların 18 Urunun büyük çoğunluğunun Rum olmak üzere Hınsliyan lebaya mensup oldukları bilinmektedir¹².

Rumların büyük ölçüde istihdam edildikleri diğer bir devlet teşebbüsü de "Tersane-i Amire"dir. 1645'ü yıllarda İstanbul tersanelerinde gemi yapımı işinde çalışan ustaların büyük çoğunluğunun Rum oldukları ve bunların günlük ücretlerinin 12-16 akçe arasında değişen iyi bir gelire sahip oldukları görülmektedir¹³.

"Milel-i selâse" denilen Ermeniler ve Rumlardan başka Osmanlı Anadolu'sunda yaşayan diğer bir gayr-i müslini unsur olan Musevilerin. Osmanlı topraklarında belirli bir kaç bölgede, bilhassa İstanbul, Bursa, Selanik gibi büyük şehirlerin yanı sıra Mardin,

---

İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek maliyetinin Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 259-318; Doğu Anadolu'da süren Osmanlı-İran savaşı dolayısıyla çok sayıda Ermeninin daha emniyetli iç bölgelere, bilhassa Kayseri'ye göç edip yerleştikleri de bilinmektedir. Ermenilerin sayısı 1523-1554 yılları arasında %421, 1550-1583 yılları arasında ise %1781 oranında artış göstermiştir, bkz. R. Jermings, "Urban Population in Anatolia", s. 34.

¹⁰ Bağdat ipek gümrük mukataası 1645 yılı için 9.5 milyon akçeye Ermeni İskender'e, Bağdat gümrük mukataası ise, yine aynı miktara Ermeni Şato'ya 1633 yılı için açık artımla yoluyla tevcih edilmişlerdi, bkz. BOA, *Maliyeden Müdevver Defter 4397*, s. 123: 9829. s. 115: Osmanlı İmparatorluğu'nda sermaye birikimi ve bu sermayenin hangi alanlarda kullanıldığı hususunda bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. 2. bsk., İstanbul 1990, s. 75-76; Coşkun C. Aktan, "Osmanlı İltizam Sistemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 71(1991). s. 73-79.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. A.İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayr-i Müslimler*, Ankara 1983, s. 113-117; Duralı Yılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Himayesi", *İlini ve Sanal*, 6(1985), s. 43-45.

¹² Ömer L. Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı*, I, Ankara 1972, s. 172-174.

¹³ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı, XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara 1992, s. 145-149; XVI-XVII. yüzyıllarda gemi sektöründe çalışan ustaların aldıkları ücretlerin Akdeniz dünyası içinde Osmanlı ile diğer ülkeler arasındaki bir mukayesesi için bkz. Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, çev. Şehnaz Layikel. İstanbul 1999, s. 76-111.

Tokat ve Amasya şehirlerinde küçük nüfuslar halinde yaşadıkları bilinmektedir¹⁴. Bunların da ekonomik yönden, Osmanlı ticarî potansiyeli içinde yer aldıkları ve daha çok yünlü dokuma sanayii sektöründe uğraş verdikleri görülmektedir. Musevilerin, Ermenilerden daha geniş ölçüde Osmanlı ticareti içinde mükataa sistemine girdikleri ve önemli paylar elde ettikleri anlaşılıyor. Mesela.. Halep gümrüğü nuukataasının bir müslümanı ile ortaklaşa olmak üzere Musevî sermayedar Yalıya'ya 1619 yılı için 1380000 akçeye tevcih edildiği; yine, Ankara'da sof cenderesi ve boyahane mukataasını 1592 yılı için 1100000 akçeye Mayer adlı bir Musevî'ye tevcih edildiği görülmektedir¹⁵.

Yünlü dokuma sanayii sektöründe ihtisas derecesinde bilgi birikimine sahip olan Musevilerin, Osmanlı idaresi tarafından bilhassa Selanik'e yerleştirdikleri ve yeniçeriler için çuha dokumakla mükellef tutuldukları bilinmektedir¹⁶. Selanik şehrinin 1478 yılı tahrir defterinde Museviler'in kayıtlı olmadıklarına bakılırsa bunların yukarıda bahsi geçen İspanya sürgünü Sephardim Musevileri olduğu anlaşılıyor. O dönemde İspanya yünlü dokuma sanayii Avrupa'nın en ileri dokuma tekniğine sahipli. Sephardim Musevileri sürgün sonucu Selanik'e bu ileri tekniği getirmek suretiyle Osmanlı sanayiinin gelişmesine büyük oranda katkıda bulunmuşlar ve Osmanlı ordusunun büyük bir bölümünün giyim İşim bu sayede çözümlenmişlerdir. XVI. yüzyılım başında Selanik Musevileri, 96000 zira'(arşın) çuha dokumakla mükellefken, bu miktar XVII. yüzyılım başında 28000 zira'ya kadar çıkarılmıştır¹⁷.

Amasya şehrinde yaşayan gayr-i müslim topluluğunun ekonomik yapı içindeki durumlarına baktığımızda; 1520 yılı tahrir defterinde Amasya şehrinin padişah ve mirliha hasları arasında paylaştırılmış olan vergi gelirleri toplamında 33000 akçelik yer işgal eden •'mizân-ı harir" mukataasını Musevî Joachün'e 1540 yılı için tevcih edildiği belgelerden izlenebiliyor". 1576 yılı tahrir defterinde aynı mizân-ı harir mukataasının yıllık vergi gelirinin 45000 akçeye yükseldiği; bozahane mukatasının da 500 akçelik vergi geliri bulunduğu ve Avram adlı bir Musevî'ye 1580 yılı için iltizama verildiği görülmüştür¹⁴.

Şehirde gayr-i müslim nüfus çok fazla olmamasına rağmen, şarap üretimi ve tüketimi ile ilgili 1576 tahririnde. "Bâc-i hamr-ı gebrân ve yahudiyân-ı nefis-i şeh. haneden gelen hararın batmanından bir akçe ve hamr için gelen üzüm hamimden üçer akçe alınur, fi sene 8000 akçe" şeklinde geçen kayıttan anlaşıldığına göre şehir merkezinde yaşayan gayr-i müslim unsurdan şarap üretimi ve tüketimi ile ilgili yıllık 8000 akçe bâc alınmaktadır. Bu kayda ilaveten Rum Eyaleti kanunnamesinde, "Hamr

¹⁴ M. Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s. 34-59.

¹⁵ BOA, *Maliyeden Mildevver Defter 75X9*, s. 25; 4088, s. 42; M. Çizakea. *İş Ortaklıkları Tarihi*, s. 128-130; Özer Ergeni;. "1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar*, Ankara 1975, s. 145-163.

¹⁶ Vîalü SaYülioğnu, "Yeniçeri Çuhası ve ü. Bayezid'in Son Yıllarında Yenicen Çuhası Muhasebesi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3(1974), s. 417.

¹⁷ H. İmılaL "*Osmanlı Pamuklu Pazan*", s. 283-285; H. SahiJlioglu, "*Yeniçeri Çuhası*", s. 415.

¹⁸ BOA. *Tapu Defteri 387*, s. 137; *Maliyeden Mildevver Defter 6229*, s. 47.

¹⁹ KKA. *Tapu Defteri 26*, s. ^*Maliyeden Mildevver Defter 6818*. s. 56.

hasılı olan yerlerde sipahi iki ay menapoliya dutub hanımı sata, gücile kefere üzerine bırakmaya ve menapoliya dutmak istiyecek keferenin fiçılarını mühürlüyeler ve iki ay menapoliya için yıllık hangi ayın ihtiyar idrclerse ol aylarda satalar" şeklindeki hüküm, gayr-i müslim reayanın ticari faaliyetleri ile ilgili bir fikir vermektedir²⁰.

Amasya şehrinde 1576 yılı itibariyle yaşayan 775 nefer nüfusa sahip gayr-i müslimlerden alınan ve "İspençe"^{ir} adı altında geçen baş ya da cizye vergisinin miktarı da 8000 akçe olarak görülmektedir³¹.

Sonuç

Osmanlı topraklarında yaşayan ve "Milel-i selâse"¹ denilen belli başlı üç gayr-i müslim unsurdan Ermeni, Rum ve Yahudilerin, büyük bir imparatorluğun koruyuculuğu altında Osmanlı ekonomisiyle bütünleşmek suretiyle devletin en çok ihtiyaç duyduğu sermaye sahibi bir konuma yükseldiklerini görüyoruz, Gayr-i müslim unsurun bunun karşılığında sadece cizye vergisi ve ticaretle müslümanlardan %1 oranında daha fazla ödedikleri gümrük vergisi mükellefiyetleri bulunuyordu. Bu ekonomik bütünleşmenin iki taraf için de faydalı sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Gayr-i müslim unsur, serbestçe ticaret yaparak zenginleşirken, gerek cizyelerini ödeyerek ve gerekse açık artırma yoluyla devlet teşebbüsü nükulaa ve iltizam ihalelerine girerek devlet hazinesine büyük gelirler sağlamışlardır. Osmanlı'nın XVI. yüzyılda gerçekleştirdiği gayr-i müslimlere yönelik istihdam siyasetinin bugün dahi bir çok gelişmiş ülkeye örnek oluşturabileceği düşünülebilir.

²⁰ KKA, *Tapu Defteri* 14, s. 4b.

²¹ KKA, *Tapu Defteri* 26, s. 18a; Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayr-i müslim unsurun ödemiş oldukları vergiler ve mükellefiyetleri hususunda geniş bilgi için bkz. Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten*, LV/213(1991), s. 371-391.